

Završavajući ovaj prikaz moramo među dobrim stranama prikazanih brojeva istaći naročito njihovu aktuelnost, koja se očituje u donošenju dobrih priloga o izdanjima Istoriskog Arhiva KPJ, i u osobitoj pažnji, koja se posvećuje radovima iz nove i najnovije historije. Istoriski Glasnik daje mjesta i predhistoriji što je zacijelo, prije svega, zasluga radinog M. Garašanina, ali je zanemarena srednjovjekovna historija, osobito s obzirom na veliki broj neriješenih pitanja u vezi s turskom vladavinom.

Treba nadalje istaknuti rubriku »Istoriska nastava u školici« u kojoj je od samog svog početka Istoriski Glasnik donio više vrijednih priloga.

Smatramo, međutim, da bi redakcija Istoriskog Glasnika trebala posvetiti više pažnje bilješkama o novim historijskim publikacijama i napretku historijske nauke kod nas i u inostranstvu, zbog orijentacije svojih čitača. Istoriski Glasnik mnogo čitaju nastavnici srednjih škola i studenti historije, a naročito za njih bile bi ovakve informacije značajna pomoć u njihovu radu. U vezi je s navedenim nedostatkom — (a to treba osobito naglasiti) — i činjenica, da Istoriski Glasnik gotovo i ne donosi osvrtne ili bilješke o rezultatima rada na historiji, o historijskim izdanjima i časopisima u drugim našim republikama. I taj velik nedostatak trebalo bi što prije ukloniti. Ako Istoriski Glasnik želi da u najvećoj mogućoj mjeri posluži svojoj svrsi, tj. »unapređivanju naše istorijske nauke i popularisanju njenih rezultata prema zahtevima naše nove društvene stvarnosti«, ne bi smio zanemariti informativnu stranu, koja je uvijek nužno vezana uz naučnu funkciju svakoga historijskog časopisa.

Mirjana Gros

ISTORISKI ZAPISI

God. II., knj. III., sv. 1—6; knj. IV., sv. 1—6, Cetinje 1949;

God. III., knj. V., sv. 1—6, Cetinje 1950.

U prikazu časopisa osvrnut ćemo se samo na priloge, koji su od većeg značenja za našu historijsku nauku uopće i za historiju Crne Gore napose. Manje značajne radove samo ćemo nabrojiti, a one, koji uglavnom prepričavaju već poznat i obrađen materijal, ne ćemo spominjati.

Risto J. Dragičević nastavlja s objavljivanjem priloga biografiji Petra II. Petrovića Njegoša. U članku *Njegoševo ukidanje guvernadurstva* (knj. III, 1—4) nastoji utvrditi povod zatvaranju posljednjega guvernadura Vuka Radonjića na Cetinju i njegovu protjerivanje s porodicom iz Crne Gore u januaru 1852. Prvi put objelodanjuje tekst presude o tome. Pisac nije uspio da osvijetli ovaj sukob Njegoša s Radonjićem, o kojem sukobu L. Tomanović i Đ. Popović drže, da mu je povod bila uhvaćena tajna prepiska Radonjića s austrijskim vlastima, dok V. Đorđević utvrđuje, da nije mogao ništa od ove prepiske pronaći: Dragičević vjeruje, »da se o tome pitanju ipak može nešto pronaći ozbiljnim proučavanjem Kotorskog i Zadraskog arhiva«, ali je to samo naslućivanje, a ne dokumentacija. Pisac pored toga nastoji dokazati, »da je postupak Njegošev prema članovima porodice protjeranog guvernadura Radonjića bio mnogo blaži no što se to do sada navodilo u našoj istoriskoj literaturi«, ali njegovo dokazivanje nije uvjerljivo, jer se iz Njegoševa pisma

od 13. V. 1836. ruskom konzulu u Dubrovniku Gagiću, koji ga nije mogao nikako skloniti da pomiluje Marka Radonjića i dozvoli mu povratak u Crnu Goru, jasno vidi stav Njegoša i razlog odbijanja pomilovanja. Njegoš tu piše: »Ja sam istinito uvjeren da bi isti G. Radonić jopeta, kako bi uljega u Crnu Goru, počeo mutiti i buniti narod i obraćati ga protivu onijeh ljudih, koji u narod njegovo praviteljstvo sastavljaju« (III, 142). U članku *Testament mitropolita Petra I.* nastoji R. J. Dragičević razbiti sumnju u autentičnost testamenta, iznoseći neke arhivske podatke, iz kojih izvodi, »da je pitanje o neautentičnosti testamenta mitropolita Petra I. bila obična kasnija priča« (III, 234). Kako originalnog testamenta u cetinjskom arhivu danas više nema, pisac pretpostavlja, »da je original testamenta mogao uzeti iz arhiva ili uništiti baš sam Simo Milutinović« (III, 237), koji ga je uglavnom i pisao. Na osnovi prepisa testamenta s Vučićevićeve kopije i ovjerenog prepisa testamenta, koji je Njegoš poslao Gagiću uz pismo od 30. X. 1830., pisac zaključuje, »da se iz naše naučne literature mora izbaciti svaka sumnja u autentičnost testamenta mitropolita Petra I.« (III, 247). Osim ovih priloga objavljuje R. J. Dragičević niz člana, među kojima valja istaći prilog: *Ministarska kriza sredinom decembra 1915. godine* (IV, 1—3). Tekst ovoga članka je uglavnom prepis ekspozicije crnogorske vlade, iznesenog na tajnoj sjednici Narodne skupštine 13. XII. 1915. Pisac tvrdi, da tekst »nije do sada bio nigdje u javnosti poznat« (IV, 28). Miloš Živković (Pad Crne Gore, Berane 1935) iznosi, da je tajnost ove sjednice pobudila utisak, kao da kralj već ima aranžman s Austrijom. Sava Vuletić navodi u rezimeu govora vojvode Gavra Vukovića riječi: »Sad, kad su saveznici napustili Srbijance i nas, treba da spasavamo naš narod od konačne propasti, pomirivši se s Austrijom...«, te piše da mitko od narodnih poslanika »nije ustao, da Vukoviću oponira niti mu pomogne« (IV, 227). Nasuprot ovim navodima Dragičević utvrđuje na osnovi originalnog teksta vladine ostavke, da je tom prilikom govorilo više poslanika i da je većina njih bila protiv mirenja s Austro-Ugarskom, pa je vlada morala dati radi toga ostavku.

U prilogu *Držanje partizana pred neprijateljskim sudovima* (III, 1—2) Niko S. Martinović crta likove mekih narodnih heroja i njihovo držanje pred smrt, objavljujući i neka od njihovih posljednjih pisama. Isti pisac u članku: *O jednom nerasvjetljenom pokušaju trovanja Petra II. Petrovića Njegoša* (III, 3—4) iznosi podatak iz memoara vojvode Ilije Plamenca o smrti popa Tome Davidovića, vladiniog tjelohranitelja i upravnika dvora, koji je bio pod optužbom da je pokušao otrovati Njegoša na Cetinju 1842. Pisac drži vjerojatnim, da je Njegoš naredio vješanje popa Tome, ali misli »da je pokušaj trovanja Njegoša preko popa Tome djelo Austrije« (III, 119). Ovim prilogom nije ipak potpuno rasvjetljen ovaj slučaj niti je dokazano, da je pop Toma bio doista povezan s austrijskim vlastima. Svakako će najavljeni objavljivanje građe iz zadarskog arhiva o organiziranju špijunaže oko Njegoša biti vrijedan prilog za historiju Njegoševe vladavine i njegove ličnosti. Članak N. S. Martinovića »*Seljačko bratstvo*« (IV, 1—3) prikazuje crnogorski seljački pokret u doba monarhofašističke diktature. Jasno se vidi rad Narodnog fronta poslije krvavih događaja na Cetinju, 26. VI. 1936. Tada se inicijativom KPJ osniva u Crnoj Gori »Seljačko bratstvo«, društvo za kulturno-ekonomsko podizanje sela i seljaka, koje je do augusta 1938. imalo 82 organizacije sa preko 7.000 članova. Komunistička Partija je znala preko raznih oblika da djeluje na selu i da kuje savez radnika i seljaka. Poslije zabrane organizacije »Seljačko bratstvo«, na inicijativu PK KPJ za Crnu Goru, osniva se zadruga »Seljačke samopomoći«.

U prilogu Jovana Ivovića: *Atentator Muhamed Mehmedbašić u Nikšiću* (III, 1—2) opisan je prelaz jednog od učesnika sarajevskog atentata u Crnu Goru, zahtjev austrougarskih vlasti da se on izruči, njegovo pritvaranje u Nikšiću i organiziranje »bjegstva« iz Nikšića, o kojem pisac tvrdi, da ga je crnogorska vlada »omogućila dozvolivši mu slobodno kretanje« (III, 46). Milan Popović u članku *Boravak atentatora Muhameda Mehmedbašića u Crnoj Gori nakon atentata 1914. g.* (III, 5—6) dopunjuje i ispravlja neke navode Ivovića. Popović, koji je bio jedan od organizatora toga bijega, piše među ostalim: »U nas se ipak uvukla bojazanost o mogućnosti te ekstradicije od strane Dvora, iz čisto dinastičkih razloga, protivno volji čitavog naroda crnogorskog« (III, 284). U bilješci uz ovaj članak uredništvo izjavljuje, da nikako ne može »prihvatiti mišljenje Popovićevo, da je crnogorska vlada imala stav suprotan kralju Nikoli i da je radi toga bio smijenjen vojvoda Steva Vukotić sa položaja oblasnog upravitelja, kako u svom daljnjem izlaganju tvrdi Popović« (III, 281), potkrepljujući to različitim dokumentima.

Dr. Jefto Milović daje više priloga, od kojih je za historika interesantan kraći članak: *Dali je vladika Rade mogao pisati istoriju Crne Gore na francuskom jeziku?* (V, 1—3) Na osnovi jednog dokumenta iz zadarskog arhiva, iz kojeg se vidi da se vladika još 1836. »zanimao opisivanjem Crne Gore«, Milović je mišljenja, da je vladika Rade »mogao pisati istoriju Crne Gore na francuskom jeziku, i da za tom vladčinom »Istorijom« treba i dalje tragati« (V, 63).

Jagoš Jovanović objavljuje dva nastavka još uvijek nedovršenoga članka: *Veze Crne Gore sa Rusijom od druge polovine XVI. vijeka do danas* (III, 3—4; IV, 1—3). Koristeći se već poznatom literaturom, on prepričava uglavnom događaje u vezi s borbom Crnogoraca u Boki i Dubrovačkom primorju, sve do pada Napoleona.

Andrija Lainović donosi u članku: *Osrt na jednu staru knjigu o Crnogorcima* (III, 3—4) prijevod nekoliko odlomaka iz knjige »Voyage historique et politique au Monténégro«, koju je u Parizu 1820. izdao Violla de Sommiere kao opis svoga puta Crnom Gorom 1810. Lainović nema namjere da daje konačan sud o tom djelu, ali smatra neopravdanim mišljenje, da ono »nema nikakovu vrijednost« i da »kipiti lažima i izmišljotinama«. I pored svojih nedostataka njegova je pozitivna strana »obilje činjenica iz narodnog života koje je pisac uočio i njegov sud o prilikama i ljudima« (III, 157). U prilogu *Pitanje Skadra u Prvom balkanskom ratu* (IV, 1—3) A. Lainović se koristio i neobjavljenim dokumentima crnogorskog ministarstva inostranih djela, koji su iz tehničkih razloga objelodanjeni kasnije (V, 1—3). On je uspio da osvijetli svestran i težak pritisak velikih sila na Crnu Goru u povodu njezina odugovlačenja da im preda Skadar.

Jovan Radulović daje dva priloga: *Položaj Srba u Hercegovini sredinom XIX. veka* (III, 5—6) i *Odlomak iz hronike Mostara* (IV, 4—6; V, 1—3). Pored suviše razvučenog općeg izlaganja o prilikama u Hercegovini i u Mostaru, Radulović izlaže rad ruskih konzula u Bosni i Hercegovini, među kojima se svojom aktivnošću ističe Bezobrazov. Iz navedene građe vidi se, da je on od kraja januara 1860. »razvio po Hercegovini čitavu mrežu svojih veza«, da »lično obilazi mnoga mesta u unutrašnjosti« i da »uživa veliko poverenje ustanika, prima pisma od Vukalovića i ustanici preko njega pišu Omer-paši« (V, 35).

Duro Subotić napisao je povodom 80-godišnjice Prvoga krivošijskog ustanka članak *Krivošijski ustanici* (IV, 1—3). Služeći se uz ostalo i izjavama učesnika, po-
članako je izložio tok borbi i junački otpor Krivošijana velikoj austrougarskoj vojnoj

sili. Tvrdnju, da je za postanak ovog ustanka od velikog značenja rad crnogorskoga kneza Nikole, koji je, održavao stalnu vezu sa ustanicima i zakulisno učestvovao u razvitku događaja (IV, 4), trebalo je svakako potkrijepiti dokazima.

Hamid Hadžibegić dao je dva priloga: *Opsada Nikšića 1877. g. prema izvještaju nikšićkog naiba* (IV, 1—3) i *Prolaz Sulejman-paše kroz klanac Dugu i kroz Ostroški klanac 1877. godine* (V, 4—6). Pisac se koristio materijalom iz arhiva Zemaljskog muzeja i bosanskog vilajetskog arhiva u Sarajevu, te je preveo izvještaj Husein Ruhi Efendije (Dozića) o 48-dnevnoj opsadi Nikšića od strane crnogorske vojske i njegovoj predaji u septembru 1877. Taj je izvještaj prepisao Muhammed Kadić (Enveri) i priključio ga svojoj kronici, od koje se jedan primjerak nalazi u Gazi Husrevbegovoj biblioteci. Upoređujući izvještaj s memoarima vojvode Gavre Vukovića (*Opsada grada Nikšića 1877. g.*), pisac napominje, da se oni uglavnom podudaraju. U drugom prilogu Hadžibegić daje prijevod izvještaja o pohodu Sulejmanpaše od Gacka do Spuža. Opisana je borba sa Crnogorcima kroz klanac Dugu i kroz Ostroški klanac u maju 1877., kad je Sulejmanpaši uspjelo probiti se, snabdjeti hranom i municijom utvrđenja u Pivi, Dugoj i Nikšiću, te doprijeti do Spuža. Prijevod je to iz djela »Tahiri Bosna« (Historija Bosne), koju je napisao Hadži Huseinović Salih Sidki zvani Muvekkit iz Sarajeva, čiji se rukopis nalazi u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

Dimo Vujović objelodanjuje dva priloga: *Povodom 30-godišnjice KPJ* (III, 5—6) i *Marksizam o ulozi ideja u razvitku društva* (V, 1—6), koji, doduše, ne donose ništa novo, ali zavređuju pažnju zbog samostalnosti u pristupanju zadatim temama.

Rubrika *Istoriska grada* obuhvaća gotovo polovinu časopisa. *Srednjevjekovne latinske povelje i bule* (III, 1—6) prevodi A. Milošević, ali im ne utvrđuje autentičnost niti ih popraćuje potrebnim bilješkama. *Nekoliko novih dokumenata od 1748—1834* (III, 1—2) i *Dokumenti iz arhiva crnogorskih guvernadura* (III, 5—6; IV, 4—6; V, 1—3) i *Pisma Petra I. Petrovića Njegoša* (V, 4—6) ispisi su iz Državnog za proučavanje historije Crne Gore i susjednih zemalja. Uglavnom su to pisma, pisana guvernadurima Radonjićima. *Istoriska grada iz doba knjaza Danila* (IV, 4—6); V, 1—3) i *Pisma Petra I. Petrovića Njegoša* (V, 4—6) ispisi su iz Državnog arhiva u Zadru, koje objavljuje dr. J. M. Milović. J. Ivović objavljuje građu o *Crnoj Gori i događajima u Bosni Hercegovini i Sandžaku 1878—1882* (III, 3—4; IV, 4—6) i primjećuje, da je odnos ministra unutrašnjih djela Crne Gore vojvode Maša Vrbice prema pobjeglim buntovnim Hercegovcima bio nekorektan, jer je izdavao naredbe za njihovo hapšenje i ekstradiciju, ali da je »u ovim svojim planovima bio sprečavan od knjaza Nikole« (IV, 196), koji ga krajem 1882. otpušta iz državne službe. J. Ivović pripisuje i *Dokumenta o atentatoru Muhamedu Mehmedbašiću* (III, 1—2) među kojima je i izjava vojvode Steva Vukotića načelniku Sp. Piletiću u pitanju »bjegstva« Mehmedbašićeva iz pritvora u Nikšiću. Vukotić izjavljuje, da mu je ministar unutrašnjih djela Crne Gore rekao »da se Muhamed ne predaje Sudu, nego da će se gledati, da se oslobodi« (III, 102). *Grada iz borbe oko Skadra 1913. godine* (V, 1—3) akta su crnogorskog ministarstva inostranih djela, koja objavljuje A. Lainović. U prilogu *Grada iz istorije narodne vlasti* (III, 3—6) N. S. Martinović iznosi materijal iz ostataka arhiva Lovčenskog i Nikšićkog partizanskog odreda 1941.—42., napominjući da se iz objavljenih dokumenata vidi, »da su u Crnoj Gori NOO još 1941. godine vršili akte vlasti« (III, 213).

Među »Sitnim prilogima« R. J. Dragičević donosi *Jedan poklon vladike Save Petrovića episkopu Prokopiju Popoviću*. Pretjerano je, držim, kad se zbog poklona jedne crkvene knjige (Arhijerejski činovnik) zaključuje, da to dokazuje »karakterističnu i važnu vezu između crnogorskih mitropolita i mitropolita Srba u Hrvatskoj« (III, 134). Ig. Zlokoović opisuje sudbinu *Crnogorskog parobroda »Jaroslav«*, koji je knezu Nikoli 1890. darovala Rusija. Kao veći teretni parobrod duge plovidbe prevezio je uglavnom žito iz Rusije u Trst i Rijeku. Rusiji je vraćen 1895., »jer se nije brinula za njegovo održavanje, iako je dobro znala, da ga siromašna Crna Gora ne će moći održati« (V. 248).

Tomo Čubelić

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA III

1950

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKE KNJIGE” / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

V L A D I M I R B A B I Ć
M I R O S L A V B R A N T
G R G A G A M U L I N
M A R K O K O S T R E N Ć I Ć
J A R O S L A V Š I D A K

G L A V N I I O D G O V O R N I U R E D N I K

J A R O S L A V Š I D A K

HISTORIJSKI ZBORNIK – GODINA III. – 1950.

I Z D A J E
P O V I J E S N O D R U Š T V O H R V A T S K E
Z A G R E B